

GIYÂSEDDİN CEMŞİD

(bk. KÂŞİ).

GIYÂSEDDİN KEYHUSREV

(bk. KEYHUSREV).

GIYÂSEDDİN MANSÜR eŞ-ŞİRÂZİ

(bk. MİR GİYÂSEDDİN MANSÜR).

**GIYÂSEDDİN
MUHAMMED el-HALİLİ**

(غياث الدين محمد الخليلي)

Hâce Gıyâsüddin Muhammed
b. Ahmed el-Halîlî et-Tebrîzî
(ö. 992/1584'ten sonra)

İranlı hattat.

Tebriz'de doğdu. Hakkında yeterli bilgi yoktur. Mehdî Beyânî, hattatın Hâce Gıyâseddin Muhammed b. Ahmed el-Halîlî imzasıyla 992 (1584) tarihini taşıyan bir Kur'an'ını Kum şehrinde Ma'sûme'nin türbesinde gördüğünü bildirir (*Hoş-nûvîsân*, III-IV, 1128). Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin ise hattatın İsfahan-

da sülûs ve nesih yazılarda akranından ileri olduğunu, bu sebeple İran Şahı I. Tahmasb'ın Osmanlı Padişahı III. Murad'a göndereceği hediyelere ilâve olarak bir mushaf yazılmasını arzu ettiği zaman bu görevin kendisine verildiğini belirterek 983'te (1575) tamamlanan bu mushafın İstanbul'a getirildikten sonra Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesine konduğunu, 979'da (1571) yazdığı kırkinci Kur'an nüshasının da İstanbul'da Sadrazam Murad Paşa Türbesi'nde bulunduğunu söyler (*Tuhfe*, s. 382).

Hattatın ince bir muhakkak hattıyla yazmış olduğu 992 (1584) tarihli ve Hâce Gıyâseddin Muhammed b. Ahmed el-Halîlî et-Tebrîzî imzalı bir Kur'an nüshası halen Üsküdar'da Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde Hüdâî bölümünde bulunmaktadır (nr. 17).

BİBLİYOGRAFYA :

Beyânî, *Hoş-nûvîsân*, III-IV, 1128; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 382.



ALİ ALPARSLAN

GIYÂSEDDİN TUĞLUK

(ö. 725/1325)

**Tuğluklu hânedanının kurucusu
ve ilk hükümdarı
(1320-1325).**

Babası Horasan'dan göç edip Hindistan'a yerleşen Karavna (Karauna) Türkleri'nden, annesi bir Hindü ailesindendir. İbn Battûta, Karavna Türkleri'nin VII. (XIII.) yüzyılda Afganistan ile Sind arasındaki dağlık bölgelerde yaşadıklarını söyler.

Halaciler'den Alâeddin Muhammed Şah zamanında (1296-1316) orduya giren Gıyâseddin Tuğluk, sultanın kardeşi Uluğ Han Elmas tarafından önce yaya, sonra da atlı sınıfına kabul edildi. Kısa zamanda kendinin göstererek mirâhurluğa yükseldi. Bu sırada Halaciler buhranlı günler yaşamaktaydılar. Zira Afganistan'dan Sind ve Pencap'a inen Moğol orduları her yeri yakıp yıkıyor ve fırsat buldukça Delhi'ye doğru akınlar düzenliyorlardı. Tuğluk bu dönemde onlarla mücadeleye girdi ve büyük başarılar kazandı. Dipâlpûr valiliğine tayin edilince (1315) Moğol tehdidini önledi. Hatta Afgan geçitlerini aşip baskınlar düzenleyerek onlara ağır kayıplar verdirdi. Bu başarısı ona büyük itibar kazandırdı ve Sind'de Melik Gazi unvanıyla üne kavuştu. İbn Battûta, Mülthan'da bir caminin mahfilindeki kitâbede, "Ben yirmi dokuz defa Tatarlar ile savaşarak onları



Gıyâseddin Tuğluk'a ait bir gümüş sikke (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teşhir, nr. 2551)

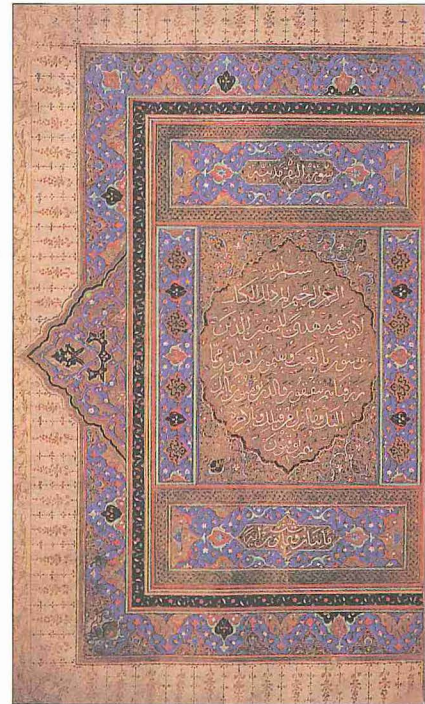
yendim ve o zaman Melik Gazi adını aldım" yazısını gördüğünü kaydeder.

Melik Gazi Tuğluk, Halaciler'den Kutbüddin Mübârek Şah döneminde de (1316-1320) aynı görevde kaldı. Kutbüddin Mübârek Şah'ı öldürtenler arasında bulunan Hindü asıllı mühtedi Hüsrev Han'ın tahtı ele geçirip tekrar Hindü geleneklerini yerleştirmeye çalıştığı bir dönemde Melik Gazi Tuğluk'un oğlu Mîrâhûr Fahreddin (Cûne), Kutbüddin Mübârek Şah'ın ölümünden sonra gelişen hadiselerde faal olarak rol aldı. Türk kumandanlarla iş birliği yaparak babasını yardıma çağırdı. Bu fırsat Melik Gazi'ye ikbal yollarını açtı. Sind ve Pencab kuvvetleriyle başşehir üzerine yürüdü. Hüsrev Han'a karşı olanlar da kendisine katıldılar. Yapılan savaşı kazandı ve Hüsrev Han'ı öldürterek Gıyâseddin Tuğluk Şah unvanıyla tahta çıktı (6 Eylül 1320). Böylece Delhi Sultanlığı'nda Tuğluklular dönemi başlamış oldu.

Tuğluk Şah devlet yönetiminde kendisine yakın bulduğu kişilere görev verdi. Oğlu Fahreddin'e de "uluğ hanlık" makamını tevcih etti. Sultanlığın Mülthan, Bedâûn, Evez, Lahor gibi şehirlerine yeni valiler gönderdi. Birçok karışıklığa sebep olan vergi işini âdilâne şekilde halletmeye çalıştı. Câgîr* ve câgîrdarlık müessesesi de yeni kanunlarla daha sistemli hale getirildi.

Bu sırada saltanatın Halaciler'den Tuğluklular'a geçmesini fırsat bilen Güney Hint racaları yıllık vergi ve haraç göndermeyi kesmişlerdi. Varangal racası Rai Pratâp Rudra Deva âsi duruma düştüğü için cezalandırılması gerekiyordu. Gıyâseddin Tuğluk Şah, Melik Timur, Melik Tigin ve Melik Bayram gibi güvenilir kumandanlarla Uluğ Han Fahreddin'i Varangal üzerine gönderdi. Ancak başşehirden çok uzaklaşıncı Tuğluklu kuvvetleri arasında isyan baş gösterdi. Bunun üzerine Uluğ Han Fahreddin sürat-

Gıyâseddin Muhammed el-Halîlî hattı ile Bakara sûresinin ilk âyetleri (Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdât, nr. 17)



le Delhi'ye doğru çekilerek durumu babasına bildirdi. Sultan ordudaki isyanın elebaşılarını cezalandırdı. Uluğ Han daha sonra Varangal'a girdi ve Rudra Deva'yı mağlûp etti. Varangal'a da Sultan-pûr adı verildi.

Giyâseddin Tuğluk Şah, kendisine tâbi olarak Balaban ailesince yönetilen Bengal'in meselelerini yakından takip etmekteydi. Leknevtî'de meydana gelen taht değişikliği üzerine kardeşler arasında kavgalar başlamış, taht iddialarından Nâsirüddin Şah Delhi'den yardım istemişti. Giyâseddin Tuğluk, Uluğ Han'ı nâib bırakıp Nâsirüddin'in yardımına gitti. Yolda Nâsirüddin Şah da kendisine iltihak etti. Rakip taht iddialarının bertaraf edilmesi üzerine Nâsirüddin Şah Tuğluklular'ın desteğiyle Leknevtî'de tahta çıktı. Giyâseddin Tuğluk onunla bazı anlaşmalar yaptıktan sonra geri dönerken Tîrhut üzerine yürüdü ve Raca Har Singh Deva'yı mağlûp etti, raca Tuğluklular'ı metbû tanıdı.

Tuğlukâbâd'a dönerken Afganpûr'a uğrayan Giyâseddin Tuğluk Şah, oğlu Uluğ Han tarafından kendisi için yaptırılan köşkte istirahat çekildi. Ordunun ve fillerin geçişini seyrederken âniden çöken köşkün enkazı altında kalarak öldü (Rebîülevvel 725/Şubat-Mart 1325). Bazı tarihçiler, bu olayın oğlu Muhammed'in bir komplosu olduğunu söylerse de yapılan son araştırmalar bunu doğrulamamaktadır. Giyâseddin Tuğluk Şah Tuğlukâbâd'da toprağa verildi ve yerine oğlu Muhammed Şah (Uluğ Han Fahred-din Cûne) geçti.

Sikkelerde "Ebû'l-Muzaffer, es-Sultânü'l-a'zam, es-Sultânü'l-gâzî, Giyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn" gibi unvanlar kullanan Giyâseddin Tuğluk Şah devrinin büyük hükümdarlarındandır. Zarif, nazik ve yardım sever bir insan olan Tuğluk Şah din adamlarını, ulemâyı, şair ve sanatkarla-

rı himaye etmiştir. Divân-ı Mezâlim'e bizzat başkanlık eder ve halkın şikâyetlerini dinlerdi. Şeyh Nizâmeddin Evliyâ, dönemin en büyük velisi olarak sultandan hürmet görmüştür. Farsça'yı en iyi yazan ve konuşan Türk diye şöhret kazanmış şair ve edip Emîr Hüsrev-i Dihlevî hükümdarın yakın nedimleri arasında bulunuyordu. Mimari eserlere de önem veren sultan, hânedanın adını yaşatacak olan Tuğlukâbâd'ı inşa ettirmiş ve burayı devlet merkezi haline getirmiştir. Kalıntıları günümüze kadar gelen Tuğlukâbâd 1321-1323 yıllarında yapılmış ve içi birçok köşk ve bina ile zenginleştirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Emîr Hüsrev-i Dihlevî, *Tuğluknâme* (nşr. Seyyid Hâşimî Feridâbâdî), Haydarâbâd 1933; Marco Polo, *The Travels of Marco Polo* (trc. K. Komroff), New York 1930, s. 44-46; Berenî, *Târîh-i Fîrâzşâhî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Kalkûta 1862, s. 411-443; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 436-438; Nizâmeddin Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî* (trc. B. De), Kalkûta 1927, I, 208-215; Abdülkâdir Bedâünî, *Müntehabü't-tevârîh*, Kalkûta 1868, I, 221-225; I. Prasad, *History of the Qaraunah Turks in India*, Allahâbâd 1936, s. 2-51; H. N. Wright, *The Coinage and Metrology of the Sultâns of Dehli*, New Delhi 1936, s. 111-115; M. Husain, *Life and Times of Muhammed b. Tughluq*, London 1938, s. 66-74; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 316-323; K. S. Lal, *History of the Khaljis: 1290-1320*, London 1967, s. 77, 80, 146, 149, 316-322, 338; V. D. Mahajan, *The Sultanate of Delhi*, Delhi 1970, s. 151-158; Banarsi Prasad Sakse- na, "The Tughluqs", *CHIn*, V, 460-483; S. C. Raychoudhary, *History of Muslim India*, Delhi 1986, s. 125-131; K. K. Basu, "The House of Tughlaq", *JASB*, XXVI (1930), s. 247-269; S. M. Haq, "Barani's History of the Tughluqs. Ghiyâth al-Dîn Tughluq", *JPHS*, VII (1959), s. 1-23, 127-164; H. Shimo, "İlhanlı Kaynaklarında Karaunaslar", *Toyo Gakuho*, LIV (1971), s. 1-17; A. Welch — H. Crane, "The Tughluqs: Master Builders of the Delhi Sultanate", *Muqarnas*, I, London 1983, s. 124-125; T. W. Haig, "Giyâsüddîn Tuğluk", *IA*, IV, 781-782; a.mlf., "Tuğluk", a.e. XII/1, s. 482-483; Aziz Ahmad, "Ghiyâth al-Dîn Tughluq I", *EI*² (İng.), II, 1076-1077.



ENVER KONUKÇU

el-GİYÂSÎ

(الغياثي)

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin
(ö. 478/1085)

İslâm anayasa

ve idare hukukuna dair eseri.

Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün "Giyâsüddeve" lakabına nisbetle *el-Giyâsî* diye bilinen eserin tam adı *Giyâşü'l-ümem fi'l-iyâşî'z-zülem*'dir. Müellif ki-

tabın mukaddimesinde, daha önce yazdığı *en-Nizâmiyye fi'l-erkânî'l-İslâmîyye*'nin *en-Nizâmî* adıyla tanınması gibi bu eserin de *el-Giyâsî* diye meşhur olması temennisinde bulunur. Dolayısıyla Kâtib Çelebi, Bağdatlı İsmâil Paşa ve Zâhid Kevserî'nin *el-Giyâsî* ve *Giyâşü'l-ümem*'i iki ayrı eser olarak kaydetmeleri doğru değildir. Eserin girişinde Nizâmülmülk'ün methedildiği kısmı aynen nakleden Sübkî kitabın adını yanlışlıkla *el-'Ubâb* şeklinde zikreder (*Tabakât*, IV, 214-215). Yine Kâtib Çelebi ve muhtemelen ondan naklederek İsmâil Paşa'nın *'İtâbü'l-ümem* adıyla Cüveynî'ye nisbet ettikleri eser de *Giyâşü'l-ümem* isminin yanlış yazılmış şekli olarak ibarettir.

Eserin yazılış tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 463 (1071) yılından sonra kaleme alındığı kesindir. Zira kitapta Malazgirt Zaferi'nden (1071) söz edilmekte (s. 344) ve bu zaferin tarih kaynaklarına geçtiği belirtilmektedir (s. 346). Ayrıca müellifin Alparslan için dua etmesi (s. 347) ve bu duanın ölülerle ilgili bir muhteva taşıması göz önüne alınarak eserin onun ölümünden (465/1072) sonra yazılmış olduğu da söylenebilir. Daha önce *en-Nizâmî*'yi yazdığını belirten Cüveynî (s. 7, 18) ayrıca Şâfiî mezhebine dair bir eser telif edeceğini söyler (s. 477). Muhtemelen bununla, hayatının sonlarında kaleme aldığı (İbnü'l-Cevzî, XVI, 245) *Nihâyetü'l-ma'âb fi dirâyeti'l-mezheb* adlı eserini kastetmektedir. Buna göre Cüveynî'nin son eseri olduğu söylenen *el-'Akîdetü'n-Nizâmiyye* (*Dia*, II, 258) onun kelâmı ile ilgili son eseri olacaktır.

Cüveynî, *el-Giyâsî*'de zaman zaman bazı konuların ayrıntılarını fıkıh usulüne dair eserlerinde ele aldığı belirtilir (meselâ bk. s. 399, 491). Nitekim fetva verecek kişide (müctehid) aranan vasıflarla ilgili söylediği hususların *el-Burhân*'da sıraladığı vasıflarla paralel olduğu görülür (krş. *el-Burhân*, II, 1330-1333; *el-Giyâsî*, s. 400-404). Buradan hareketle bazı çağdaş yazarlar *el-Giyâsî*'nin *el-Burhân*'dan sonra yazılmış olabileceğini ileri sürerlerse de *el-Burhân*'da temas ettiği bir konuyu *el-Giyâsî*'de anlattığını belirtmesi (II, 937; krş. *el-Giyâsî*, s. 439-522) *el-Giyâsî*'nin daha önce yazıldığını açıkça göstermektedir.

el-Giyâsî üç ana bölümden (rükün) oluşmakta, bu bölümler de bablara ve yerine göre fasıllara ayrılmaktadır. Birinci bölüm, bazı müelliflerin kitabın imâ-

Giyâseddin Tuğluk'un türbesi - Tuğlukâbâd / Hindistan

